

STIKLESTAD. REFLEKSJONER MOT 2030

Stiklestad 1030 hører fortsatt til de viktigste årstall i Norges historie, sammen med 1814 og 1905. Det har særlig vært forbundet med innføringen av kristendommen. Dette var sterkt fremme under feiringen i 1930 og blir også gjerne understreket i oversiktsfremstillinger av Norges historie. I senere har vi imidlertid sett konkurranse fra andre årstall. I 1995 ble det feiret et stort jubileum på Moster i Sunnhordland til minne om at Olav Tryggvason begynte sitt kristningsverk her i 995. I tillegg har en del nyere forskere, i første rekke Fridtjov Birkeli, fremhevet kristningen som en gradvis prosess, som begynte allerede under Håkon den gode på midten av 900-tallet. Også arkeologene har gjerne sluttet seg til dette og pekt på vitnesbyrd om kristendom i gravfunn lenge før den "offisielle" kristningen på 1000-tallet. Her må man likevel skille mellom kristne impulser og institusjonell endring. Innføringen av kristendommen handler ikke først og fremst om den enkeltes tro, men om en beslutning om å erstatte hedensk kultus med kristen. Dette gjør det naturlig fortsatt å diskutere bestemte tidspunkt, selv om det er vanskelig å peke på ett enkelt år og en enkelt begivenhet.

Sagaene oppfatter Olav Tryggvason som den store kristningskongen; de fleste enkelthistorier om kristning er fra hans tid. Derimot er det en del som taler for at Olav den hellige hadde avgjørende betydning for organiseringen av kirken og innføring av kristendommen i lovgivningen, selv om nyere forskning har vist at en mindre del av kristenrettslovgivningen går tilbake til Olav enn tidligere antatt. Uansett Olavs betydning, er imidlertid slaget på Stiklestad neppe det avgjørende gjennombrudd for kristningen. I slaget kjempet kristne og hedninger på begge sider, og de fremste av Olavs motstandere var alle kristne. Derimot var oppfatningen av Olavs død som en martyrdød og hans raske kanonisasjon viktig for måten kristendommen ble utformet på i Norge. Kongelige helgener er karakteristisk for de nykristnede landene på 900-, 1000- og 1100-tallet, de skandinaviske land, Ungarn og Böhmen, ved siden av at det angelsaksiske England hadde en rekke kongelig helgener. Dermed knyttes forbindelsen mellom kristendom og riksstyre. Det har vært gjort flere studier av kongelige helgener, der også Olav har inngått, men det er utvilsomt mer som kan gjøres her. Ikke minst vil formidling av denne forskningen være viktig i sammenheng med forberedelsene til jubileet.

Mens Olavs betydning for innføringen av kristendommen trolig har vært mindre enn tidligere antatt, er det derimot mye som tyder på at hans betydning for dannelsen av Norge som kongerike har vært større. Sagaenes bilde, som i lang tid også har vært godtatt av moderne historikere, er at Norge ble samlet av Harald Hårfagre på slutten av 800-tallet og siden i hovedsak gikk i arv til en eller flere av hans etterkommere. Nyere forskning har argumentert for at Hårfagreætten er en konstruksjon fra 1100-tallet og at hverken Olav Tryggvason eller Olav den hellige stammet fra Harald. M.a.o. var det åpen konkurranse om herredømmet over Norge

eller deler av det frem til Olavs tid. Enkelte glimt i sagaene antyder også at en rekke konflikter som sagaforfatterne oppfatter som ledd i kampen om Norge, i virkeligheten dreide seg om lokale forhold. På denne bakgrunn representerer Olavs regjeringstid noe avgjørende nytt. Han var antagelig den første kongen som styrte – eller forsøkte å styre – hele Norge. Han var også grunnleggeren av dynastiet. Han ble etterfulgt først av sin sønn og så av sin halvbror, som begge kunne argumentere med forholdet til Olav som legitimasjonsgrunnlag. Olavs hellighet var av avgjørende betydning i denne sammenheng.

Også det nasjonale synspunkt er viktig her, selv om man skal være forsiktig med å snakke om nasjonale strømninger på 1000-tallet. Olav og hans hellighet ble øyensynlig aktivt brukt i reisningen mot det danske herredømmet i 1035. Her er det lett for moderne mennesker å forestille seg en slags okkupasjon av Norge, som fikk sin naturlige reaksjon i form av et opprør. I virkeligheten har grensene mellom de nordiske landene vært mye mer uklare på denne tiden enn de ble senere. Etableringen av en sentral kongemakt og et dynasti kom tidligere i Danmark enn i Norge; i alle fall fra midten av 900-tallet, muligens også før, fantes det en sterk kongemakt i Danmark som søkte å utvide sitt herredømme, bl.a. i retning av det som senere ble et norsk rike. Reisningen i 1035 ble begynnelsen til en langvarig konflikt, der først den norske kongen forsøkte å skape sitt eget rike adskilt fra Danmark, deretter klarte å bli konge også i Danmark, noe som utløste tilsvarende motstand i Danmark som tidligere i Norge. Resultatet ble en deling i to riker (1065) som i hovedsak kom til å vare til 1500-tallet.

Etableringen av et dynasti er et første skritt i retning av en statsmakt. Sett fra kongens eget synspunkt er det ikke noe annet enn et naturlig ønske om å gi makten videre til sin egen slekt. Når et slikt prinsipp blir anerkjent av andre, innebærer det derimot et skritt i retning av en institusjonalisering av kongedømmet. Kongedømmet er noe annet og mer enn den enkelte innehaver; det er et permanent institusjon som bare kan innehas av et begrenset antall personer. Fortsatt var reglene for tronfølgen uklare, og fortsatt var det konkurranse, til dels åpen strid om kongedømmet. Et institusjonalisert, lovbestemt enekongedømme finner vi først i tronfølge-loven av 1163/64 og i praksis først med den senere loven av 1260. Men selve dynastiet går tilbake til Olav, og konfliktene i tiden etter 1030 ble i økende grad konflikter om kontroll over det norske kongedømmet, ikke mellom forskjellige lokale makthavere. For å delta i maktkampen var det videre nødvendig å ha – virkelig eller fiktiv – slektstilknytning til Olav. Olav spilte også en viktig rolle i den senere utformingen av en kristen kongsideologi. Kongen var Olavs etterfølger og Olav var hans forbilde. Magnus Erlingsson (1161-84) erklærte at han var Olavs vasall og lovet å ofre kronen til hans grav i katedralen in Nidaros etter sin død. Magnus' motstander Sverre (1177-1202), som var mindre velvillig innstilt til kirken, hadde samme slags tilknytning til Olav. Han drømte at Olav kalte ham til å kjempe i sin hær, og han brukte St Olavs lov til å tilbakevise kirkelige krav. Olav var også et viktig forbilde for Sverres etterfølgere. Både den levende og den døde Olav spilte en viktig rolle for etableringen av et norsk dynasti. Slaget på Stiklestad kan derfor med stor rett

betegnes som tidspunktet for grunnleggelsen av et norsk kongerike. Dette aspektet bør stå sentralt i arbeidet med jubileet: I den grad etableringen av et norsk kongerike kan tidfestes til et bestemt årstall, må det være 1030.

Både faglig og formidlingsmessig bør dette betraktes i en videre sammenheng enn den rent nasjonale, ikke bare som et tilbakeblikk på dannelsen av "vår nasjon", som ville være naturlig for 100 år siden, men som en del av historien om det europeiske statssystemet, som etter hvert har spredt seg over hele verden, selv om EU har gjort at det ikke er samme selvfølgelig enhet som tidligere.

Tradisjonen om Olav er meget rik. Han er den norske middelalderkonge det finnes flest beretninger om. Han er også sterkt representert i kirkekunsten. Problemet er at det er begrenset hva dette materialet kan fortelle om den virkelige Olav. Der er få samtidige kilder: noen skaldekvad og noen notiser i utenlandske annaler og krøniker. De eldste bevarte berettende kildene er fra siste halvdel av 1100-tallet. De kan inneholde faktiske opplysninger fra muntlig eller skriftlig overlevering, men det er oftest vanskelig å vite. Mulighetene for å skrive en virkelig biografi om Olav er derfor begrensede. Til en viss grad kan vi klarlegge de mest sentrale ytre begivenhetene i hans liv, mens vi har liten mulighet til å si særlig mye om hans personlighet. Derimot kan den rike tradisjonen fortelle mye om hvordan han ble oppfattet i ettertiden og hvilke idealer om kongemakt og riksstyre som kommer til uttrykk i tilknytning til fremstillingen av ham. Grovt sett kan vi skille mellom en verdslig og en kirkelig Olav, vikingen og krigerkongen på den ene siden og helgenen og martyren på den andre. I noen kilder, som den offisielle legenden (*Passio Olavi*) møter vi bare den kirkelige Olav; i andre, som den såkalte *Legendariske saga* fra omkring 1200 står de to skikkelsene uformidlet mot hverandre, mens Snorre, som har gitt det mest betydelige bidrag til tradisjonen, skaper en spenningsfylt harmoni mellom de to. Jeg vil tro at den norsk-islandske olavstradisjonen samlet gir en av de mest spennende og sammensatte personskildringene i europeisk middelalder. En sammenligning av denne tradisjonen med tilsvarende tradisjoner om hellige eller helgenlignende konger i andre land vil ha stor faglig interesse.

Olavstradisjonen etter middelalderen er også en spennende utfordring, men her har jeg mindre å bidra med. Offisielt forsvant helgenen Olav sammen med de øvrige katolske helgenene ved reformasjonen, men folkelige tradisjoner levde utvilsomt videre. Seminaret i Trondheim i vår ga et inntrykk av dette, og her det mye å gjøre. Det samme gjelder gjenoppdagelsen av Olav og middelalderen i den nasjonale vekkelsen i 19. århundre. Her må det være mye materiale i kunst, diktning, historieskrivning – faglig og populærvitenskapelig – og i utviklingen av selve jubileumsfeiringen, fra Bjørnson sto på Stiklestad og talte om Olav foran en lukket kirke til det store jubileet i 1930.